

Známa – neznámá nejstarší pečeť Vilémovic

Představitelé obce uvažují o „pořízení“ obecních symbolů – znaku a vlajky. Jelikož prvořadým doporučením (nikoli však příkazem) je vyjít při návrhu obecního znaku z nejstarší dochované pečeti, nutně jsem začal zjišťováním, jak nejstarší vilémovická pečeť vypadala. Předpokládám, že tento článek může být zajímavý pro všechny vilémovické patrioty (a třeba i pro ostatní občany), a to i v případě, že nakonec nebude znak s onou pečetí nijak souviset.

Je třeba předeslat, že v minulosti mohly v našich zemích získávat znaky jen města a městečka (v okolí např. Jedovnice a Doubravice) – „obyčejné“ vsi znaky neužívaly. První vesnické znaky v našich zemích jsou až z roku 1991, jejich vznik legislativně umožnil Zákon o obcích ze 4. září 1990. Městská heraldika je tedy oborem s dlouhou historií a stala se východiskem i pro dnešní tzv. obecní heraldiku.

Pro další text upozorňuji, že je rozdíl mezi pečetí (otisk pečetidla do pečetního vosku či jiné vhodné hmoty), pečetidlem (zvaným též typář či sekret) a znakem. Pojem erb dnešní terminologie přisuzuje výhradně dědičným znakům šlechtickým (z němčiny der Erbe = dědic). Předkové ovšem naši dnešní terminologii neznali a běžně užívali při udělení městského znaku formulaci „udělujeme erb neboli pečeť“.

Stará pečetidla nesla pečetní znamení, kolem kterého byl do kruhu text, tzv. opis (obvykle název úřadu). Pokud bylo na typáři pečetní znamení umístěno ve štítě, lze se domnívat, že šlo o zobrazení již užívaného městského znaku. Znakem pak dnešní terminologie rozumí barevné znamení, umístěné výhradně ve štítě, doplněném případně o další prvky „kolem“ štítu – přilby, koruny, štítonoše atd. Jsou ovšem i případy, kdy na vesnické pečetí je zobrazeno znamení ve štítě, ač podle dnešního poznání vsi v té době znaky neužívaly – snad jde jen o dekorativní záležitost napodobující městské vzory (taková pečetidla v době baroka užíval např. Lipovec, Ostrov, Bukovina či Bukovinka).

Vzniku městských znaků předcházelo užívání městských pečeti, jež města nutně potřebovala k potvrzování úředních dokumentů. Znaky byly užívány s časovým odstupem, neboť jejich barevné provedení sloužilo „pouze“ účelům dekorativním, slavnostním či případně vojenským. Do znaků se někdy přejímalo znamení z pečeti, jindy se naopak po udělení znaku změnila patřičně městská pečeť. Pokud město užívalo znak, jeho podoba se obvykle v průběhu následujících staletí příliš neměnila. Po královských městech následovala s jistým odstupem města a městečka poddanská – i ta potřebovala pečeti, u některých z nich byl z pečeti následně odvozen znak (např. blanenskou pečeť s věží známe již ze 16. století, ale barevný znak až z roku 1899).

V průběhu 17. a 18. století získávají pečetidla (typáře) i „obyčejné“ poddanské vsi, které jimi potvrzují hospodářské dokumenty (podklady pro daně). Pečetní znamení si někde volili samotní představitelé vsi, jinde jim byla udělena vrchností. Velmi často se objevují atributy zaměstnání obyvatel (např. zemědělské či lesnické nářadí), dále stromy, zobrazení světců... Ovšem znaky vsi neužívaly - to se projevilo i tím, že některé vsi časem svoje pečetní znamení zcela změnilo či úplně vypustilo – zatímco znak by spíše zakonzervoval a udržoval původní podobu.

Obce potřebovaly pečeti k potvrzování dokumentů, které vystavovaly či ověřovaly. Zatímco u měst a městeček je doloženo užívání vlastních pečeti již ve středověku a období renesance, většina poddanských vsí se ještě v polovině 17. století bez nich obešla, popřípadě svoje dokumenty nechávala potvrzovat a pečetiť buď vrchností (vrchnostenskými úředníky) nebo právě úřady blízkých městeček. Podle PhDr. Ivana Štarhy nastal na Moravě zlom roku 1749, kdy státním nařízením měly za úkol si pořídit vlastní typáře všechny obce, aby mohly potvrzovat dokumenty tzv. rektifikačních akt (soutpis poddanské půdy pro stanovení daní). Až na výjimky bylo toto nařízení obcemi splněno.

Potíž je ovšem v hodnověrnosti takového potvrzení představiteli obce – nejen v josefínském katastru z r. 1787 je běžným obrázkem, že představení sice potvrdili správnost údajů přitisknutím obecní pečeti, ale vedle jejich jmen jsou místo podpisů jen tři křížky – aneb museli jen důvěřovat úředníkům, že je vše v pořádku. Osobně mám podezření, že některé spory o vlastnictví pozemků mezi vesnicemi a vrchností z počátku 19. století mohou mít původ právě v tom, že se negramotní představitelé obce nevědomky vzdali obecních pozemků – a až dodatečně zjistili, co vlastně potvrdili.

Z blízkých vsí rájeckého panství se dochovaly otisky několika typářů, na nichž je letopočet jejich pořízení. Tři nejstarší z nich jsou už ze 17. století: Kotvrdovice 1680, Ostrov 1687 a Rudice 1688. Snad jsou dokladem, že tehdejší majitel panství Kristián z Rogendorfu, který zaváděl pokrokové způsoby hospodaření, dbal i na pořádek ve věcech formálních. Všechny tři uvedené typáře jsou vzhledné, vyrobené zkušeným rytcem, opis je rovnoměrně rozvržen a proveden kvalitním písmem.

Ze vsí rájeckého panství v blízkém okolí se dochovaly i typáře bez uvedení letopočtu, které působí neuměle a archaičtěji než výše uvedené – jde o Vilémovice, Lažánky, Žďár a Kulířov. Otázkou je, zda onen archaičtější dojem není způsoben právě neumělostí provedení, zda třeba nebyly pořízeny ve stejné době, ale u jiného rytce - např. ve snaze ušetřit.

Dost obecních pečeti je zachyceno kresbou ve Vlastivědě moravské. Díl Blanský okres, sepsaný Janem Kniesem, vyšel roku 1902. Knies vycházel mimo jiné z informací, jež mu do zaslaného dotazníku zodpověděli učitelé, faráři či jiní místní lidé. Knies uvádí i kresbu vilémovické pečeti (obr. 1), ale je mi záhadou, jak k ní přišel. Pečetní znamení zachycené na jeho kresbě je přinejmenším nejasné, v popředí se zřejmě rýsuje radlice pluhu.

obr. 1: Knies, VM 1902

obr. 2: Razítko z r. 1939

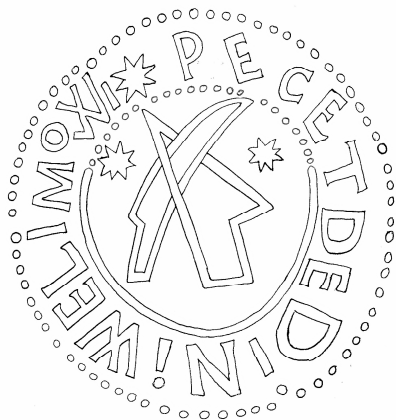

obr. 3: Razítko z r. 1943

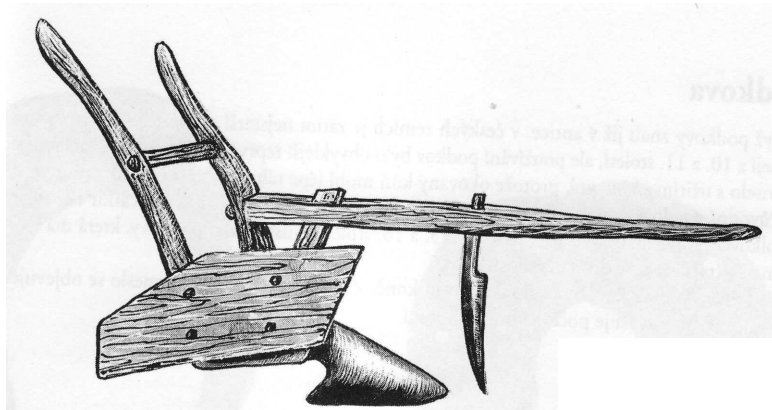
8. dubna 2009 jsem zapátral v archiváliích Vilémovic uložených okresním archivem v Blansku. Výsledek byl chudičkový. Objevil jsem jen dva různé typy otisků obecních razítek, oba bez „pečetního“ znamení. Starší, dosti nezřetelný otisk, použitý v obecní matrice (inv. č. 3), byl u textu ze 29.12.1939 – patrně šlo o razítko používané za 1. republiky (obr. 2). Z období Protektorátu je pak dochován otisk dalšího razítka v pokladním deníku (inv. č. 36) - viz obr. 3, u textu datovaného 25.8.1943. Bohužel otisk žádného razítka z období Rakouska-Uherska není dochován, takže Kniesova předloha zůstává nejasná.

Ovšem v důsledku jiného pátrání jsem už od podzimu 2008 znal vilémovické pečeti z josefínského katastru z roku 1787, který je uložen v Moravském zemském archivu v Brně ve fondu D6 (kniha 1176 – Krasová a 1177 – Vilémovice). Bohužel, všechny nalezené pečeti jsou natolik nezřetelné či poškozené, že zde nelze publikovat jejich fotografie. Nicméně ze zachovalých částí nalezených pečeti a z pečeti obdobných snad lze rekonstruovat podobu nejstarší známé pečeti vilémovické.

Nejprve popis této rekonstrukce (obr. 4): Pečetním znaméním je vztyčené překřížené krojidlo (vlevo) a rádlo (vpravo), přičemž rádlo je krojidlem protknuté. Rádlo i krojidlo mají zvýrazněné kontury. Znamení po stranách, zhruba v místě křížení, doprovázejí dvě hvězdy.

obr. 4: Nejstarší pečeť obce

obr. 5: Záhonový pluh (kresba Kamila Skopová)

Opis je od znamení oddělen patrně perlovcem (do kružnice uspořádanými drobnými kroužky – perlami), který je po většině obvodu rozmáčknut, takže vypadá jako kruhová linka. Opis pečeti majuskulou (velkými písmeny) zní: PECET DEDINI WELIMOWI. Začátek a konec opisu je oddělen osmihrotou hvězdou, jednotlivá slova v opisu nejsou oddělena nijak, ani mezerami. Obvod pečeti je lemován opět perlovcem, tentokrát zachovalým. Nad literami I jsou tečky, z nichž poslední dvě téměř splývají s perlovcem.

Provedení pečetidla je velmi neumělé – hvězdy jsou nepravidelné, kruhová linka i perlovec mají do ideální kružnice dosti daleko, nejvýraznější jsou ale „vady“ v textu opisu, který si rytec zjevně předem nerozvrhnul. Hlavně úvodní písmena nesměřují radiálně do středu, text je na začátku roztáhlý, s velkými písmeny i mezerami, ale ke konci, kdy již rytec marně bojoval s místem, jsou písmena menší a nahuštěná, litera O je zmenšena a posunuta do litery W, závěrečné I je vmáčknuto před oddělovací hvězdu – ovšem ani tak nezbylo místo na očekávanou literu C, neboť opis měl pravděpodobně znít PECET DEDINI WELIMOWIC. A nedokonalostí je i nestejně řešení teček na literami I. Text opisu je navíc pootočen doleva, ideálně by měla oddělovací hvězda být „nahoře“, tedy mezi hroty rádla a krojídla.

Za zmínku stojí název obce. Josefínský katastr, psaný v němčině, uvádí název obce „Gemeinde Willimowitz“, což odpovídá staročeskému tvaru Vilimovice, známému z různých textů. V názvu Velimovice z opisu pečeti se projevuje vliv hanáckého nářečí, což ovšem není překvapivé a k bližšímu časovému zařazení vzniku typáře to nepomůže.

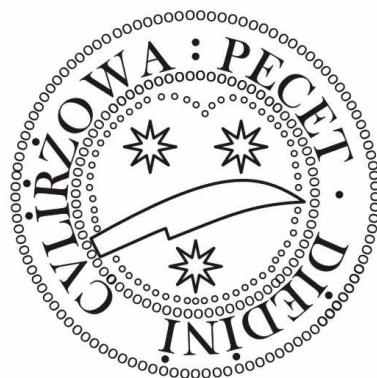
Ještě je třeba vysvětlit, co to je rádlo a co krojídlo. Jde o součásti těžkého, tzv. záhonového pluhu (obr. 5). Záhonový pluh byl velkým pokrokem, který k nám ze Západu přinesly zhruba ve 13. – 14. století především církevní řády. Na rozdíl od slovanských háků a plazových rádel půdu nejen rozhrnoval, ale i mísil a překlápěl, umožnil i hlubší orbu – a tedy vyšší úrodu. Ve zdokonalené podobě se udržel až do vynálezu rouchadla v 19. století. Jde o nástroj, který umožnil zúrodnění a obdělávání obrovských polních ploch v celé Evropě, mohl by být považován za jeden z pilířů, na nichž vznikla evropská civilizace.

Záhonový pluh byl tvořen dřevěným hřídlem, jehož přední část spočívala na kolečkách, k zadnímu konci byla připevněna levá kleč (držadlo). V hřídle bylo upevněno krojídlo, které odřezávalo svisle pruh půdy (skývu). Ke spodku levé kleče byl upevněn tzv. plaz – dřevěný trámeček, který klouzal v brázdě, vpředu byl opatřen kovovým tvarovaným rádlem, které odřezávalo hlínu vodorovně, nadzvedávalo ji a navádělo na dřevěnou odvalovací desku, která způsobila převrácení odříznuté skývy. K desce byl připevněn konec pravé kleče.

Části záhonového pluhu – rádlo a krojídlo - jsou (podobně jako stromy) velmi častým motivem pečetních znamení vesnic – v okolí např. Senetářova, Rudice, Olomučan, Ostrova, Kulířova, Bukoviny, Horní Lhoty, Žďáru. Jejich zobrazení ovlivnila šlechtická heraldika.

Jako se na erbech šlechticů vyskytují meče, šípy, kopí apod. ve vztyčené poloze (hrotem nahoru), tak se i rádla a krojidla často kreslila hrotem vzhůru, byť jejich přirozená pracovní poloha byla opačná. Pokud se v erbech vyskytly dvě zbraně, kreslily se obvykle zkřížené či rovnoběžné – a stejně tak se zobrazovaly i rádlo i krojidlo, pokud se vyskytly současně.

Co se týká dvou hvězd z vilémovické pečeti, nalezené otisky byly poškozené a počet hrotů nebylo možno přesně určit. Oddělovací hvězda v opisu je osmihrotá, ta sice není součástí znamení – ale je možné, že rytec provedl všechny hvězdy stejně. Podle zřetelných analogií z pečeti Kulířova a Lažánek by se dalo předpokládat, že jde o hvězdy osmihroté,

Obr. 6: Pečeť Kulířova

ovšem velmi podobná pečeť Žďáru má patrně hvězdy šestihroté. Nejasné je, co mají symbolizovat. Mohlo jít o čistě dekorativní motiv nebo v sobě mohly nést křesťanskou symboliku (hvězda je mariánským symbolem). Je tu ještě třetí možnost – držitelé rájeckého panství v letech 1662 až 1763 Rogendorfové užívali čtvrcený erb, v jehož dvou polích byla hvězda – původně šestihrotá, ale kolem roku 1700 se změnila na osmihrotou. A tak nelze vyloučit, že osmihroté hvězdy v pečetích Kulířova, Lažánek a (pravděpodobně) Vilémovic jsou motivem z erbu vrchnosti. Pak by jejich vznik zřejmě

spadal někde k roku 1700 či později. Tento předpoklad je ovšem v rozporu s jejich archaičtějším vzhledem vůči pečetím Kotvrdovic, Ostrova a Rudice.

Pro zajímavost uvádím (podle Vlastivědy moravské) roky, kdy byly vsi s archaickými hvězdnatými pečeti připojeny k rájeckému panství: Lažánky 1519, Žďár 1540, Kulířov 1564 (tehdy pustý?!), Vilémovice po částech v letech 1519, 1569 a 1573. Idealizovanou kresbu kulířovské pečeti viz obr. 6.

obr. 7: Pečeť Žďáru

Nápadně svým provedením připomíná vilémovickou pečeť nejstarší pečeť Žďáru u Petrovic. Znaméním jsou dvě zkřížená vztyčená přivrácená krojidla doprovázená třemi šestihrotými hvězdami. Stejně jako u vilémovické pečeti jsou užity zvýrazněné kontury krojidel, perlovce se odchyľují od ideální kružnice, slova textu opisu nejsou nijak oddělena (dokonce chybí i oddělovací hvězda), písmo je neumělé a neuspořádané, mezery mezi literami velmi kolísají. Jako by obě pečeti vyrobila stejná ruka. Na žďárské pečeti jsou velmi pravděpodobně užity hvězdy šestihroté. Bohužel nemám

publikovatelnou fotografii žďárské pečeti, proto uvádím alespoň její idealizovanou kresbu (obr. 7), jejíž opis měl zřejmě význam „Pečeť dědiny ze Žďáru“.

O stáří asi svědčí i užití perlovce – na pečeti Kulířova jsou hned tři linie, na pečetích Žďáru, Lažánek a (snad) i Vilémovic se perlovec objevuje ve dvou kružnicích, které lemují opis. Pečeti, které jsou patrně mladší, některé datované do let 1680-88, jsou vzhledově dokonalejší, mají komplikovanější znamení s drobnými detaily, až na Senetářov už perlovec nemají – je nahrazen buď prostou linkou, nebo modernějšími (?) liniemi s rostlinným motivem (stonek přesličky) – např. Rájec, Ostrov, Rudice, Lipovec, Kotvrdovice, Krasová (ale i např. Bukovina a Bukovinka z r. 1668 či Spešov).

Důležitá pro úvahy o vilémovické pečeti je pečeť rájecká (obr. 8 – MZA, D6, kniha 1159). Znaméním jsou zkřížené vztyčené rádlo a krojidlo, rádlo je krojidlem protknuté. Po stranách jsou dvě doprovodné květiny. Letopočet není uveden, opis zní: „Úřad obce rájecké“, v originále: ★AVRZAD★AWVBEC★RAGECKA.

Poloha květin jasně identifikuje, že opis začíná i končí nahoře a že tedy rádlo i krojidlo jsou opravdu hroty vzhůru. Z toho lze odvodit, že stejně tak jsou hroty vzhůru i nástroje na pečetích Vilémovic a Žďáru, kde by se teoreticky dalo jinak pochybovat o tom, zda pečeť nepatří o 180° potočit do „přirozené“ polohy. Podobné dvě doprovodné květiny po stranách rádla jsou mimochodem na pečetí Senetářova.

obr. 8: Pečeť Rájce

Obr. 9: Pečeť Ostrova

Je velmi nepravděpodobné, že by typář Rájce vznikl podle typáře Vilémovic (a Žďáru), i když se podle provedení zdá, že je mladší. Předpokládal bych jiný vývoj – původní rájecký typář nesl zkřížené protínající se rádlo a krojidlo doprovázené dvěma hvězdami. Podle tohoto vzoru vznikly velmi podobné typáře Vilémovic a Žďáru (a inspirovaly se jím typáře Kulířova a Lažánek). Když někdy v letech 1680-90 vznikly nové typáře některých vsí (jistě Kotvrdovice, Ostrov, Rudice, možná Lipovec a Senetářov), vznikl také nový rájecký typář, který převzal původní znamení zkříženého rádla s krojidlím, ale dvě hvězdy byly nahrazeny dvěma květinami.

Je zajímavé, že u Kulířova proběhl podobný vývoj – starobylé znamení (krojidlo doprovázené třemi osmihrotými hvězdami) bylo v 19. století změněno tak, že hvězdy byly nahrazeny třemi květy. „Moderní“ ostrovska pečeť je pro srovnání na obr. 9.

Pokud by ovšem časový sled byl takový, jak jsem uvedl, je pravděpodobné, že typáře Kulířova, Lažánek, Žďáru a Vilémovic jsou z období předrogendorfského (tedy před rokem 1662) – a pak by s nimi nesouvisely ani ony doprovodné hvězdy z pečetních znamení. Spíše lze uvažovat o jejich mariánské symbolice. PhDr. Jří Doležel z AV ČR v Brně je o větším stáří uvedených čtyř typářů přesvědčen a nevyklučuje, že mohou pocházet i ze 16. století. Osobně se domnívám, že pořízeny byly až po připojení vesnic k rájeckému panství, možná přibližně ve stejnou dobu – tedy nejdříve v poslední čtvrtině 16. století. Předpokládám, že i ostatní vsi panství měly

typáře ze stejné doby. Domnívám se, že po r. 1680 zřejmě na popud vrchnosti některé vsi nahradily starobylé typáře za nové. Ty původní se nezachovaly, a jelikož se nedochovaly ani písemnosti s jejich otisky, můžeme na jejich existenci jen usuzovat. Ty vsi, které si nový typář nepořídily (možná kvůli vysoké ceně?!), užívaly dále původní. Jejich otisky se zachovaly (stejně jako těch nových) v josefínského katastru asi z roku 1787.

Vilémovice byly téměř od svého vzniku rozděleny mezi povícero vrchností – napřed mezi panství blanenské, holštejnské a drobnou vladycskou državu, v 19. století pak mezi panství rájecké (22 domů), blanenské (9 domů) a pozořické (2 domy). Nejsm si jist, zda uvedená pečeť náležela celé vsi nebo jen její rájecké části.

Ještě poznámka ke Kniesově kresbě ve Vlastivědě moravské. Jednou možností je, že ji kreslil jen podle zmatečné ústní informace a že ve skutečnosti jde o onu starobylou pečeť. Druhou možností je, že obec v průběhu 19. století pořídila nový typář (nebo už razítko), zachovala původní znamení, ale změnila text opisu na OBEC WILIMOWITZ, opis byl lemován rostlinným motivem - a Knies by pak uvedl správný opis, ale zmatečnou kresbu.

Vilémovická pečeť, představená v tomto příspěvku, tedy patrně patří mezi nejstarší dochované pečeti vsí na rájeckém panství, vznik typáře snad lze připustit i před rokem 1600.

Za konzultaci děkuji PhDr. Jřímu Doleželovi. Kresby pečeti Ostrova a Vilémovic Soňa Plchová, kresba záhonového pluhu je převzata z Publikace Život ve středověku (Vlastimil Vondruška, Albatros 2007), ostatní foto, obrázky a text Josef Plch.